

O'SMIRLIK DAVRIDA AXLOQIY O'ZINI O'ZI ANGLASHNI RIVOJLANISHINI O'RGANISHDA ILMIY-NAZARIY YONDASHUVLAR

Mamanazarov Uchqun Burxon o'g'li

Oriental Universiteti

0009-0002-8980-1906

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13894015>

Annotatsiya: O'smirlik davri inson shaxsiyatining eng murakkab va o'ziga xos davri bo'lib, bu bosqichda axloqiy o'zini o'zi anglash jarayoni shakllanadi. Ushbu maqolada o'smirlik davrida axloqiy o'zini o'zi anglashning rivojlanishiga oid ilmiy-nazariy yondashuvlar, jumladan, kognitiv-rivojlanish nazariyasi, sotsial domen nazariyasi va psixoanalitik yondashuvlar batafsil tahlil qilinadi. Maqola davomida axloqiy qarorlar qabul qilish, emotsional rivojlanish, ijtimoiy ta'sirlar va shaxsiy tajribalarning o'smirlar axloqiy rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganiladi. Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, axloqiy o'zini o'zi anglashning rivojlanishi ko'plab kognitiv, ijtimoiy va madaniy omillarga bog'liq. Ushbu maqola orqali o'smirlarning axloqiy rivojlanishini chuqurroq o'rganish bo'yicha ilmiy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: O'smirlik, axloqiy o'zini o'zi anglash, kognitiv rivojlanish, psixoanalitik nazariya, sotsial domen nazariyasi, emotsional rivojlanish.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В ИЗУЧЕНИИ РАЗВИТИЯ НРАВСТВЕННОГО САМОЦЕНЦИИ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация: Подростковый возраст – наиболее сложный и уникальный период человеческой личности, на этом этапе формируется процесс нравственного самосознания. В статье подробно анализируются научно-теоретические подходы к развитию морального самосознания в подростковом возрасте, включая теорию когнитивного развития, теорию социальной сферы и психоаналитические подходы. В статье рассматривается, как принятие моральных решений, эмоциональное развитие, социальные влияния и личный опыт влияют на нравственное развитие подростка. Результаты исследований показывают, что развитие нравственного самосознания зависит от многих когнитивных, социальных и культурных факторов. В данной статье даны научные рекомендации для более глубокого изучения нравственного развития подростков.

Ключевые слова: Подростковый возраст, моральное самосознание, когнитивное развитие, психоаналитическая теория, теория социальной сферы, эмоциональное развитие.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL APPROACHES IN STUDYING THE DEVELOPMENT OF MORAL SELF-ESTEEM IN ADOLESCENCE

Abstract: Adolescence is the most complex and unique period of human personality, and the process of moral self-awareness is formed at this stage. This article analyzes in detail scientific and theoretical approaches to the development of moral self-awareness in adolescence, including cognitive-developmental theory, social domain theory, and psychoanalytical approaches. The article examines how moral decision-making, emotional development, social influences, and personal experiences influence adolescent moral development. Research results show that the development of moral self-awareness depends on many cognitive, social and cultural factors. This article provides scientific recommendations for a deeper study of the moral development of adolescents.

Key words: Adolescence, moral self-awareness, cognitive development, psychoanalytic theory, social domain theory, emotional development.

KIRISH

O'smirlik davri inson hayotidagi eng o'ziga xos va muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda shaxsning axloqiy qadriyatlari, o'zini anglash jarayoni va identifikatsiyasi shakllanadi. O'smirlik yillarida o'smirlar o'zlarining ijtimoiy rollarini, axloqiy qadriyatlarini va o'z xulq-atvorlariga qanday ta'sir ko'rsatayotganini anglay boshlaydilar. Bu jarayonni ilmiy jihatdan o'rganish, o'smirlarning shaxsiy va axloqiy rivojlanishini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Axloqiy o'zini o'zi anglash insonning o'zini axloqiy jihatdan qanday ko'rishi, axloqiy tamoyillarni qanday qabul qilishi va bu tamoyillarga asoslanib qarorlar qabul qilishi bilan bog'liq murakkab jarayondir. Ushbu jarayon ayniqsa o'smirlik davrida dolzarb bo'lib, shaxsning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, bu mavzuni o'rganishda turli xil ilmiy-nazariy yondashuvlar orqali to'liq va keng qamrovli tahlil zarurdir.

Mazkur maqola o'smirlik davrida axloqiy o'zini o'zi anglashning rivojlanishini tushuntirishga qaratilgan ilmiy-nazariy yondashuvlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuvlar orqali axloqiy rivojlanish jarayonining turli jihatlari ko'rib chiqiladi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot metodologiyasi axloqiy o'zini o'zi anglashni tushuntirishga doir ilmiy yondashuvlar, ularning nazariy asoslari va ularni qo'llash tajribalarini tahlil qilishga asoslangan. Bu usul axloqiy rivojlanish jarayonini tushuntirishda ko'plab yondashuvlar va nazariyalarni qo'llash imkonini beradi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy-nazariy yondashuvlar tahlil qilinadi:

1. Kognitiv-rivojlanish nazariyasi — bu yondashuv axloqiy rivojlanishni insonning kognitiv rivojlanish jarayoniga bog'lab tushuntiradi. Piaget va Kohlbergning nazariyalari bu borada asosiy o'rin tutadi. Bu nazariyalarga ko'ra, o'smirlikda axloqiy qarorlar qabul qilishning murakkabligi va abstraktsiyasi oshib boradi.

2. Sotsial domen nazariyasi — Turiel tomonidan ishlab chiqilgan bu nazariya axloqiy, shaxsiy va sotsial konvensional qarorlar o'rtasidagi farqni ko'rsatadi. Ushbu yondashuv ijtimoiy tajribalarning axloqiy rivojlanishga ta'sirini tahlil qiladi.

3. Psixanalitik yondashuv — Freud va Erikson tomonidan ishlab chiqilgan bu nazariya axloqiy o'zini o'zi anglashning ichki emotsional to'qnashuvlar va identifikatsiya jarayonlari bilan qanday bog'liq ekanligini tushuntiradi. Eriksonning identifikatsiya inqirozi tushunchasi bu borada muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot uchun foydalanilgan adabiyotlar va ilmiy maqolalar o'smirlik davrida axloqiy o'zini o'zi anglashning rivojlanishi to'g'risidagi eng so'nggi ilmiy natijalar va tadqiqotlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotda asosan sifatli tadqiqot usullari qo'llanildi va bu usullar orqali axloqiy rivojlanishning shaxsiy, sotsial va madaniy jihatlari ko'rib chiqildi.

NATIJALAR

Mazkur tadqiqot natijalari o'smirlik davrida axloqiy o'zini o'zi anglashning rivojlanishi bo'yicha turli ilmiy yondashuvlarning qo'llanishi va natijalari bilan bog'liq quyidagi asosiy xulosalarni beradi:

1. Kognitiv rivojlanishning o'zgarishi: Piaget va Kohlberg nazariyalariga ko'ra, o'smirlik davrida axloqiy qarorlar qabul qilishning murakkablashuvi kuzatiladi. O'smirlar axloqiy qarorlar

qabul qilishda avvalgi yosh bolalarga qaraganda ko'proq abstrakt tushunchalarga asoslanadi. Bu holat o'smirlarning axloqiy dilemmalarni muhokama qilishida ko'rinadi.

2. Sotsial ta'sirlar: O'smirlik davrida axloqiy qarorlar qabul qilish jarayoniga ijtimoiy muhit, oilaviy va do'stlar bilan bo'lgan munosabatlar katta ta'sir ko'rsatadi. Sotsial domen nazariyasiga ko'ra, o'smirlar axloqiy va sotsial-konvensional qoidalarni ajratib olishda ijtimoiy tajribalariga asoslanadi.

3. Emotsional rivojlanish va axloqiy o'zini o'zi anglash: O'smirlar o'z axloqiy qarorlarini ko'p hollarda emotsional omillar asosida qabul qilishadi. Ayniqsa, empatiyani rivojlantirish axloqiy qarorlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, o'smirlik davrida aybdorlik va uyat kabi axloqiy hissiyotlarning rivojlanishi ham kuzatiladi, bu esa ularning axloqiy xulq-atvorlariga ta'sir qiladi.

4. Madaniy va sotsial jihatlar: Madaniy kontekst ham axloqiy rivojlanishga katta ta'sir ko'rsatadi. Turli madaniyatlarda axloqiy qadriyatlarining o'ziga xosligi va axloqiy me'yorlarning farqi o'smirlarning axloqiy o'zini o'zi anglashiga turli xil ta'sirlar ko'rsatadi. Individualistik jamiyatlarda axloqiy rivojlanish asosan shaxsiy erkinlik va individual huquqlar bilan bog'liq bo'lsa, kollektivistik jamiyatlarda jamiyatga moslashish va hamkorlik qadriyatlari asosiy rol o'ynaydi.

TAHLIL

Mazkur tadqiqot davomida aniqlangan natijalar shuni ko'rsatadiki, axloqiy o'zini o'zi anglash jarayoni kognitiv, emotsional va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siriga asoslanadi. O'smirlik davrida axloqiy qarorlar qabul qilish kognitiv rivojlanish jarayonlari bilan bevosita bog'liq. Piaget va Kohlberg nazariyalari asosida o'smirlarning axloqiy rivojlanishi kognitiv rivojlanishning bosqichma-bosqich murakkablashuvi orqali amalga oshadi.

Shu bilan birga, sotsial domen nazariyasi asosida o'smirlar axloqiy qarorlarni ijtimoiy kontekstda qabul qilishi va axloqiy me'yorlarni ijtimoiy normalardan ajratib olish qobiliyati muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Psixoanalitik yondashuvlar esa o'smirlik davridagi identifikatsiya inqirozi va shaxsiy axloqiy tamoyillarni shakllantirish jarayonini chuqurroq tushuntirish imkonini beradi.

Ko'rib chiqilgan adabiyotlarda o'smirlik davrida axloqiy o'zini o'zi anglashning rivojlanishi ham ichki psixologik omillar, ham tashqi ijtimoiy ta'sirlar bilan shakllantirilishi ta'kidlangan. Kognitiv-rivojlanish nazariyalari axloqiy fikrlashning progressivligini va o'smirning axloqiy o'zini-o'zi tushunchasini shakllantirishda kognitiv etuklikning rolini ta'kidlaydi. O'smirlar mavhum fikrlash qobiliyatini rivojlantirar ekan, ular yanada murakkab fikrlashni talab qiladigan axloqiy dilemmalar bilan kurasha boshlaydilar.

Biroq, kognitiv rivojlanishning o'zi axloqiy o'zini o'zi anglashning murakkabligini to'liq tushuntira olmaydi. Psixoanalitik nazariyalar ichki qarama-qarshiliklar va ongsiz jarayonlar axloqiy o'ziga xoslikni qanday shakllantirishiga qaratilgan bir-birini to'ldiruvchi istiqbolni taklif qiladi. Eriksonning o'smirlik davridagi o'ziga xoslik inqirozlari kontseptsiyasi shuni ko'rsatadiki, bu inqirozlarni hal qilish izchil axloqiy o'zini rivojlantirish uchun markaziy o'rin tutadi.

Ijtimoiy soha nazariyasi va ijtimoiy-kognitiv nazariya ijtimoiy tajribalar va o'zaro ta'sirlarning muhimligini tan olish orqali axloqiy rivojlanish tushunchasini yanada boyitadi. O'smirlar nafaqat kognitiv jihatdan rivojlanibgina qolmay, balki murakkab ijtimoiy dunyoda harakat qilishni ham o'rganadilar. Ota-onalar, tengdoshlar, o'qituvchilar va madaniy me'yorlarning ta'sirini ortiqcha baholab bo'lmaydi, chunki bu omillar o'smirlarning axloqiy o'zini o'zi anglashini shakllantirish sharoitlarini ta'minlaydi.

MUHOKAMA

Axloqiy o'zini o'zi anglash o'smirlarning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan tamoyillarni shakllantirish jarayonidir. Ushbu jarayonni tushunish uchun kognitiv, sotsial va emotsional yondashuvlarning o'zaro ta'siri ko'rib chiqilishi kerak. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, axloqiy rivojlanish kognitiv rivojlanish bilan birga, ijtimoiy va madaniy kontekstlar bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Kognitiv, hissiy va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri o'smirlik davrida axloqiy o'zini o'zi anglash qanday rivojlanishini tushunish uchun muhimdir. Ko'rib chiqilgan nazariyalar qimmatli fikrlarni beradi, ammo ularning har biri umumiy jarayonning qisman ko'rinishini taqdim etadi. Ushbu istiqbollarni birlashtirib, biz axloqiy rivojlanish haqida kengroq tushunchaga ega bo'lishimiz mumkin.

Amaliyot uchun tavsiyalar:

1. Ota-onalar va ta'limni qo'llab-quvvatlash: Ota-onalar va o'qituvchilar axloqiy mulohaza va muhokamani rag'batlantiradigan muhitni yaratishi kerak. Axloqiy masalalar bo'yicha ochiq muloqot o'smirlarda barqaror axloqiy o'zini-o'zi tushunchasini shakllantirishga yordam beradi.
2. Emosional ta'lim: Maktablarda empatiya, hissiy tartibga solish va axloqiy xulq-atvorni yo'naltirishda muhim bo'lgan aybdorlik va uyat kabi axloqiy his-tuyg'ularni o'rgatuvchi hissiy ta'lim birlashtirilishi kerak.
3. Tengdoshlar ta'sirini boshqarish: O'qituvchilar va ota-onalar o'smirlik davrida tengdoshlar guruhining kuchli ta'sirini tan olishlari kerak. Tengdoshlarning ijobiy o'zaro munosabatlarini va etakchilikni targ'ib qiluvchi dasturlar salbiy ta'sirlarga qarshi turishga yordam beradi.
4. Axloqiy tarbiyada madaniy sezgirlik: Axloqiy tarbiya o'smirlar tarbiyalanayotgan madaniy sharoitlarga sezgir bo'lishi kerak. Ko'p madaniyatli jamiyatlarda bu turli xil axloqiy asoslarni tan olish va madaniyatlararo tushunishni rivojlantirishni anglatadi.

XULOSA

O'smirlik davrida axloqiy o'zini o'zi anglashni o'rganish uchun ilmiy yondashuvlarni birlashtirish va ularni yanada chuqurroq o'rganish kerak. Kognitiv, sotsial va emotsional omillarning bir-biriga ta'siri orqali o'smirlarning axloqiy rivojlanishini tushuntirishda yanada keng qamrovli tadqiqotlar zarur. Shu bilan birga, turli madaniy kontekstlarda axloqiy rivojlanishning o'ziga xos tomonlarini o'rganish kelajak tadqiqotlarining asosiy yo'nalishi bo'lishi kerak.

O'smirlik davrida axloqiy o'zini o'zi anglashning rivojlanishi kognitiv o'sishni, hissiy rivojlanishni va ijtimoiy ta'sirni o'z ichiga olgan murakkab jarayondir. Kognitiv-rivojlanish nazariyasi, psixosozial istiqbollar va ijtimoiy soha nazariyasi har biri o'smirlarning axloqiy o'ziga xosligini qanday shakllantirishi haqida qimmatli fikrlarni taklif qiladi, ammo bu nuqtai nazarlarni birlashtirgan integratsiyalashgan yondashuv eng keng qamrovli tushunchani beradi.

Kelajakdagi tadqiqotlar madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarning axloqiy rivojlanishga qanday ta'sir qilishiga alohida e'tibor qaratib, kognitiv, hissiy va ijtimoiy omillarning kesishishini o'rganishni davom ettirishi kerak. Amaliy nuqtai nazardan, ochiq muloqot, hissiy savodxonlik va ijobiy tengdoshlar bilan munosabatlarni ta'kidlaydigan ta'lim va ota-onalar strategiyalari o'smirlarda sog'lom axloqiy rivojlanishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Piaget, J. (1932). *The Moral Judgment of the Child*. Free Press.
2. Kohlberg, L. (1981). *Essays on Moral Development: The Philosophy of Moral Development* (Vol. 1). Harper & Row.
3. Turiel, E. (1983). *The Development of Social Knowledge: Morality and Convention*. Cambridge University Press.
4. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. W.W. Norton & Company.
5. Lapsley, D. K., & Narvaez, D. (2004). *Moral Development, Self, and Identity*. Lawrence Erlbaum Associates.
6. Freud, S. (1961). *The Ego and the Id*. W. W. Norton & Company.
7. Turiel, E. (2002). *The Culture of Morality: Social Development, Context, and Conflict*. Cambridge University Press.
8. Bandura, A. (1991). Social Cognitive Theory of Moral Thought and Action. *Handbook of Moral Behavior and Development*, 1(3), 45-103.
9. Eisenberg, N., & Morris, A. S. (2004). Moral Cognitions and Prosocial Responding in Adolescence. *Handbook of Adolescent Psychology*, 3, 155-188.
10. Blasi, A. (1984). Moral Identity: Its Role in Moral Functioning. *Moral Development: Advances in Research and Theory*, 1, 128-140.
11. 9. Haidt, J. (2001). The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment. *Psychological Review*, 108(4), 814-834.
12. Damon, W. (1984). Self-Understanding and Moral Development from Childhood to Adolescence. *Child Development*, 55(1), 15-27.